

РЕЦЕНЗИЯ

за труда

„ДЕМОНИЧНИ ОБРАЗИ В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ЖИВОПИС”

За присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Мария

Симеонова Спиридонова

от проф. д-р Елена Генова

Следя развитието на Мария Спиридонова още от студентските ѝ години в Нов български университет, департамент „Изкуствознание и история на културата”. Още тогава ми направи впечатление със задълбочения си интерес към проблемите на изкуствознанието и в частност към средновековното, късносредновековното и възрожденско изкуство, както и с активно отношение към изследователската и научна работа. За изборът ѝ на тема за защита на магистърска степен, предполагам има голям принос и нейният ментор чл.кор. проф. д.изк. Елка Бакалова. Още тогава М. Спиридонова прояви траен интерес към проблема за демоничните образи в българската църковна живопис. Успешната магистратура повлия и на насочването ѝ към тази проблематика, след спечелване на докторантурата в Института за изследване на изкуствата.

Принос за задълбочаването на изследването и неговото обогатяване имат и няколкото ѝ специализации в чужбина, веднага след дипломирането ѝ. През 2005 г. в университета в Дижон, Франция по Средновековно, модерно и съвременно изкуство и научните ѝ консултации при Валери Дюпон; през 2006-2007 г. – в Университета във Фрибург, Швейцария по Средновековно и възрожденско изкуство, както и по Византийска археология с научени консултации при проф. Жан-Мишел Спизер.

Демонологията, както и Ангелологията, са отдавна обект на изследване от европейски автори, включително и от Балканите, както в областта на изкуствознанието, така и в богословието, литературата, фолклора и други научни дисциплини. Тази проблематика, особено в нашата наука, е била дълго пренебрегвана по различни причини. Представеният ни труд е първото подобно научно изследване, който сам по себе си носи приносен характер. Ще спомена

само два примера, които имат някакво отношение към темата - цитираната от авторката дисертация на Г. Петрински „Образът на демона във византийската агиографска литература от времето на император Юстиниан Първи до епохата на Симеон Метафраст”, който разглежда все пак частен проблем от ранносредновековната епоха. Друга публикация е сборникът от научната конференция „Между ангели и демони”, който е полезен с това, че разглежда интересуващата ни проблематика в различни области на знанието.

Друг голям принос на този текст е изясняването на терминологията, която до този момент е доста обтекаема в публикациите - от демони, дявол/дяволи, зли духове, бесове и пр.

Текстът се състои от 158 страници, включително използваната библиография на български, френски и английски език. Към разработката е приложен каталог на 82 паметника/църкви със сцени с демонично присъствие, издирени в литературата, както и от теренните пручвания на самата авторка. Тук ще вмъкна и добавя констатацията, че именно по време на тези теренни проучвания М. Спиридонова попада на неизвестни или уникални по характер изображения, които също са принос в настоящия труд.

Изследването съдържа Увод , Три глави и Заключение. В Увода, който е много наситен и съдържателен, авторката представя аргументи за избора си на темата, обекта на изследването си и неговия обхват, поставя границите, в които ще работи, тъй като композициите и изображенията с присъствие на демони са много и някои от тях са доста разработени в последните десетилетия, като например Страшният съд и Апокалипсиса, Праведно и Неправедно изповядване, При врачката за цяр, Митарствата на душата, жития на светци и пр. В увода намира място също методологията на изследване (иконографски, иконологичен, сравнителен и типологичен анализ), търсените и постигнати резултати.

Глава Първа „Представата за възникването на злото” е основополагаща за темата и изяснява отделните етапи от развитието на демонологията. Тя съдържа четири параграфа, като започва с книгата на Енох, анализира раннохристиянски автори на текстове, както и появата на различни наименования и представи за злото. Докторантката обръща особено внимание именно на казуса пред който са изправени раннохристиянските богослови, да изяснят що е зло и различните версии за неговата поява. Последователно в исторически план преминава през анализи за представата на злото в Египет, Асирия-Вавилония,

Персия, Гърция, Древен Рим и староеврейската традиция. Следва изследване на текстовете от Стария завет и текстовете на евангелистите. Така пред нас се оформя поредицата от разкази за падналите ангели, Дявола, Сатаната, та до Велзевул. В тази част последователно се изяснява и терминологията.

Втора глава е онасловена „Няколко сцени и композиции с демонично присъствие”. Тази глава носи изцяло приносен характер именно с подбора и анализ на цикли и отделни сцени, които са малко изследвани или не са били обект на внимание в авторски публикации. М. Спиридонова, както в увода, така и в тази глава заявява, че няма да се занимава с вече проучвани сцени като Страшният съд или Апокалипсиса, и други, които споменахме по-горе. Тя се спира на рядко изобразявани теми или на сцени от Христорологичния цикъл. Това са на първо място рядко срещаните и уникални изображения на темата за **Падналите ангели**. Още тук ще изтъкнем изследователския принцип, който е възприела М. Спиридонова. Тя прави преглед и анализира всяка изследвана тема паралелно с примери от средновековни и късносредновековни паметници в православната живопис и западноевропейското изкуство без хронологически и жанрови ограничения. Тук са посочени паралели в илюстрирани кодекси, монументалната живопис, скулптурта и пр. Този принцип се следва навсякъде в текста. Вторият голям акцент в тази глава е направен върху Христовите притчи, като разбира се не се разглеждат всички, чийто брой е огромен и варира в различни текстове/ерминии или църковни паметници. Отделено е внимание на **Притчата за богатия и най-популярното изображение на Архангел Михаил взима душата на грешника/богатия.;Притчата за богатия и бедния Лазар, Притчата за семената Притчата за лукавия роб, Притчата за сватбата на царския син, Притчата за силния Притчата за доброто и гнилото дърво и Изцеляване на бесноватите**. Тук за първи път се появяват и текстове, които ще бъдат развити в следващата глава за морфологичната типология на демоните.

Специално внимание е отделено на един емблематичен образ в християнството, включително и в изобразителното изкуство и символ и въплъщение на злото и предателството – този на **Юда**. Така разширено, тази тема се разработва за първи път самостоятелно. Изследват се всички варианти на темата и броя на композициите, които използват зографите. Тук отново паралелно са представени различни примери от ранни православни изображения, западноевропейското изкуство и разбира се от възрожденската живопис.

Следващата тема разгледана в тази глава е за **Демонът и огледалото**, също по-рядко изобразявана, но уникална в различните си вариации. Темпото на появата ѝ зачестява в късноренесансовия живопис. Темата е много предпочитана и често срещана в западноевропейския живопис, чиито примери докторантката е подбрала грижливо. Обект на анализите ѝ са също литературните текстове, като дамаскините и българският фолклор.

Третата и най-обемна глава е посветена на **Типологиата на демоничните образи**, като е разделена на две подглави: **Функционална типология и Морфологична типология**. Подобно изследване също се прави за първи път и по този начин в изкуствознанието. Частични опити и текстове се съдържат в някои обобщаващи трудове или отделни публикации на автори като: Атанас Божков (Приноси в европейската цивилизация), Асен Василиев (Социални и патриотични теми в българското изкуство), Е. Бакалова (Ars Moriendi и други публикации), Е. Генова (Митарствата на душата) и пр. Функционалната типология съдържа три параграфа: Изкусител и подстрекател; Изгонен/Екзорсизъм; Персонификации и зооморфии на греховете, в които се разглежда поведението на демоните и Дявола в различни ситуации, теми и композиции. Особено интересна е последната част с персонификациите и зооморфиите, в която се извяват различните превъплъщения на злото въобще и как то може да бъде разпознато. Морфологичната типология е оформена в пет параграфа. Изследвани са описанията например в зографските ерминии, като особено ценен е изводът, че през Възраждането всеки човек, включително и зографите са наясно, какво означава Дявол. Следват Антропоморфните черти и полът на демоните; Зооморфните черти.; Анатомията на демоните; Цветовете на злото и накрая – Атрибутите.

В тази глава Мария Спиридонова бих казала, че се е развихрила. Тук тя демонстрира най-ярко качествата си на изследовател, познаващ огромен обем публикации, предимно на чужди езици, за да представи като примери различните превъплъщения на демоните. Паралелно вървят примерите в православното и българското изкуство. Тук тя показва също познаването на огромен брой паметници на църковната живопис от 19 век и коментира проявленията на изследваните персонажи и техните физически качества във всички познати от тази епоха теми с морално дидактичен и есхатологичен характер, които не разглежда отделно в предходната глава, като например Митарствата на душата,

Страшният съд, Апокалипсисът, При врачката за цар и пр. Впечатлява наблюдателността на авторката, която е успяла да види и опише всяко интересно присъствие на злите персонажи. Направила е много стройна и точна класификация.

Доказателство за задълбочените ѝ теренни проувания е приложението в края на дисертацията Каталог на 82 храма, в който са описани и заснети всички сцени с морално дидактичен характер.

Заключението е кратко , но много съдържателно. То започва с една емблематична фраза, която е квинтесенция на този труд. **„Към промените, извършили се през епохата на Възраждането можем да прибавим и развитието в образа на Дявола, както и навлизането на множество разнообразни по вид и функция демонични изображения”** край на цитата.

Авторефератът не само отговаря на съдържанието на труда, но и много точно пресъздава основните акценти в него. Накрая са посочени приносите на дисертацията, които отговарят на декларацията за оригиналност. Посочени са и четири публикации в реномирани списания и доклади от конференции.

Не на последно място, ще отбележа и присъствието на албумът с илюстрации, който е неизменна и съществена част към подобно изследване. Той обхваща представените 82 църкви в каталога с една до 6-7 илюстрации.

Текстът на представения труд не само е съдържателен, но и изключително интересен и четивен.

На края бих направила една препоръка към усъвършенстването и по четивното онагледяване на текста. Каталогът би могъл да се преработи във вид на таблици, където да не се повтаря изреждането на едни и същи сцени, а да са отбелязани в отделни графи храмовете, където те се срещат, датировката им и името на зографа, ако е известно.

В заключение бих обобщила, че представената ни разработка е напълно оригинална с приноси в отделните части и като цяло. Предлагам на почитаемото жури да гласува положително за присъждането на образователната и научна степен „доктор” на Мария Симеонова Спиридонова.